

ELAZIĞ'IN KENTLEŞME SÜRECİNİN COĞRAFI ANALİZİ

Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR *

Kentleşme terimi; nüfus-mekân ilişkisine bağlı olarak, yerleşim biriminde yaşanan gelişme ve dönüşümün simgesidir. Demografik yapıda yaşanan değişmelere kent fizyolojisi de eşlik eder. Nüfus artar, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri değişir. Dinamik ve hacimli bir nüfus yapısı ve dağılışı belirgin hale gelir. Kentsel mekânın fiziki olarak da büyümesi kentleşmenin göstergesidir. Kent fizyolojisinin sınırları sürekli değişir. Şehir her geçen gün kırsal alanların aleyhine gelişir. Kentleşme sosyal ve fiziki yaşamın dokusunda dinamizmi ifade eder. Kentleşme, etkisini hem kentsel ortamda hem de kırsal ortamda gösterir. Kentleşme sonucunda, büyüyen şehir, toplumsal, kültürel ve ekonomik merkez haline gelir.

KENTBİLİM literatüründe kentleşme iki ana kategoriye ayrılmıştır.

1-Sanayi devrimi öncesi kentleşme süreçleri (Harput)

2-Sanayi devrimi sonrası kentleşme süreçleri (Elazığ): Elazığ'da kentleşmenin sanayileşme ile paralel yürümemesi farklı bir kentleşme sürecini meydana getirmiştir.

R. Sennet, Aristo'nun "**Bütün, parçalarının toplamından büyüktür**" felsefesine benzer bir biçimde, "her kent özgün bir uygarlıktır. içinde yaşayanların ve mekânların toplamından daha çok bir şeydir" diyerek, kenti vareden süreçlerin karmaşık mekanizmasına vurgu yapmıştır. Tarihi süreç Elazığ ve Harput'u vareden karmaşık mekanizmalar ile birbirinden farklı iki şehrin nasıl meydana gelebileceğinin güzel iki örneğini bize sunmuştur. Aslında Elazığ'ın kentleşme süreci farklı bir boyutu ile Karakaş tarafından (1999) "Elazığ şehrinin gelişmesi" isimli makalede güzel bir biçimde açıklanmıştır.¹ Bu çalışmada ise modern zamanların ve Cumhuriyet

* Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ.

¹ Makalede Erdal KARAKAŞ; Elazığ şehrinin gelişimini 5 dönemde ele almıştır. (1833) Cumhuriyet dönemine kadar (1925 öncesi) 1.dönem, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ulaşım ve ekonomide değişen şartların gelişme üzerine etkisi 2. Dönem (1925-1950 arası) 3. dönemde, Elazığ şehrinin de büyük ölçüde etkilendiği Türkiye'deki iç göç hareketlerinin ve şehirleşmenin hızlandığı 1950 sonrası gelişme (1950-1975) 4. dönemde, (1975-1988) 5. dönem içinde verilmiştir.

döneminin genel gelişmeleri ışığında farklı kategorik ayırımların altı çizilerek, farklı bir sistematik ile analiz edilecektir.

Elazığ ve Harput'un:

-Kentleşme süreçleri farklıdır: Harput güvenlik anlayışının ön planda olduğu ve askeri garnizonların egemen olduğu tarihi dönemlerin kentidir. Elazığ ise ulaşım ve iletim ağlarının varetği kenti temsil eder.

-İlişkileri sınırlıdır: Tarihi süreçte, Elazığ Harput'tan bir kopuş ile meydana gelmiştir. Günümüzde ise Harput yaz döneminin **eğlendirilen** (rekreasyon) merkezidir. İkinci bir işlevi ise kutsal günlerde bir ziyaretgâhtır.

-Yaşam tarzları farklı

-Kentsel ruhları farklı

-Kentsel hikâyeleri birbirine benzemeyen kentlerdir.

-Elazığ ve Harput birbirine benzemeyen, İki farklı kültür yöresi meydana getirmişlerdir.

Doğanın kendi içinde ve insan ile olan rekabeti Elazığ'ı doğurmuştur. Çünkü Elazığ ovası ve çevresi jeolojik olarak, depremsellik düzeyi, sıvı zemin özellikleri bakımından yerleşme için olumsuz, Yükselti, eğim ve jeomorfoloji gibi topografik açıdan ise yerleşim birimi için olumlu karaktere sahiptir. **Yani Elazığ'ın kuruluş yeri seçimine, jeoloji-topografya rekabeti içinde, nüfusun topografik kolaylıkları tercih etmesi sebep olmuştur.**

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 1516 tarihinde Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden itibaren Harput, klasik bir Osmanlı sancağı olarak varlığını sürdürmüştür. Harput adı, başta Sancak merkezinin bulunduğu kaza ve bu sancağın tamamını ifade eden bir ad olup, 1867 tarihine kadar devam etmiştir. 1846 tarihinde Harput ayrı bir eyalet haline getirilmiş ve Diyarbakır Eyaletinden ayrılmıştır. Evveliyatı daha eskiye dayanmakla beraber özellikle bu tarihten sonra şehir merkezi Harput'tan aşağıda bulunan **Mezraa** adlı yerleşim merkezine kaymaya başlamıştır. Bu tarihten sonra yavaş yavaş Harput önemini kaybetmeye başlamıştır (Aksın 1999: 34-35).

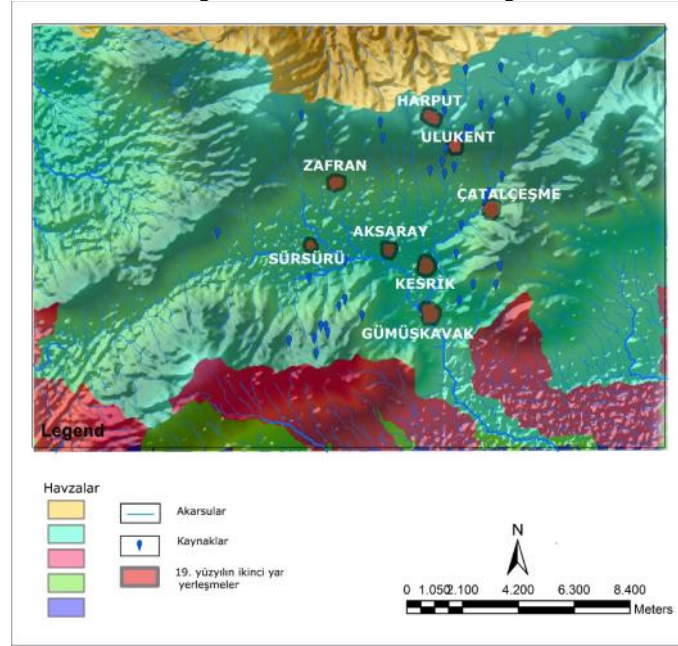
Elazığ'ın varoluşu süreci Harput'un önemini yitirmesi 1307 tarihli Mamuratülaziz salnamesindeki ifadeler ile başlamaktadır, tesbiri yanlış değildir:

“Makar-ı vilayet evvelleri Keban madeni olub Harput kazası vülat-ı eslaflın ümera-i beldeden tayin ettikleri zevat vasıtalarıyla idare eylemiştir. Binaenaleyh

işbu tayin olunan beğlerin hanesi hangi karyeden ise orası merkez-i hükümet-i kaza ittihaz olunarak Hoş ve Sarını ve Hoğu emsali karyelerin makarr-ı haroluükümet olduğuna ashab-ı vukuf mevcuddur. Sonraları Çötelizadeler beynelümera kesb-i imtiyaz ve iştihar iderek idare-i kaza müstemiren bu hanedana mahsus hükümetine kalub müddet-i medide (devamlı, uzun) mezra merkez kaza olmuştur...”

Mart 1834'te Mehmed Reşid Paşa'ya Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümayun Eminliği ve Keban idareciliği tevcih edilmiştir.² Bu şekilde ilk defa Sivas ve civarındaki bölgelerin Diyarbakır ve civarındaki madencilik sahaları birlikte idare edilmeye başlanmıştır.

Harita 1: Elazığ'ın İlk Kent Nüveleri ve Hidrografik Birimler

1834 baharında Harput'a gelen Mehmet Reşit Paşa Harput'ta ikamet etmek yerine, Elazığ çayının küçük kollarının birleştiği, Ağavat (Ağalar mezrasına, günümüzde Aksaray (İğiki), Kızılay (Kesrik) ile Gümüşkavak (Hırhırık) olarak bilinen yere yerleşmeyi tercih etmiştir. Akarsuyun debisinin fazla olduğu yeri merkez olarak seçmesinde doğal olarak su kaynaklarının payı büyüktür. Aslında Karbonatlı kayalardan oluşan, alüvyal depoların meydana getirdiği, depremsellik derecesi Harput'a göre oldukça yüksek olan

² Takvim-i Vekayi, Def'a 71

bu sahada yerleşilmesinin nedeni topografik özellikleridir. Az eğimli jeomorfolojik birimler ve hidrografik uygunluktur. Şehir; Kuzeydoğudan akan Kesrik suyu ile batıdan akan Süsrü çayının, Hırhırık vadisinde birleştiği yer civarında imar edilmiştir (bkz. harita 1). Böylece karstik kaynaklara yakın ve debisi fazla olan akarsuyun civarı, kuruluş yeri açısından stratejik bir alana karşılık gelmektedir. Yani kuruluş yeri seçimi, tamamen coğrafi elemanların kontrolünde ve belirleyiciliğinde olmuştur.

M.Reşit Paşa Çötelizadelere ait bir konağa yerleşip, konağı büyüterek Hükümet Erkânını yerleştirmiş ve burada oturmaya başlamıştır. Bu konağın kullanılmasından başka yine aynı köy civarında bir hastanenin de inşasına başlanmıştır (Aksın 1999: 11). Bu binanın haricinde Hüseyinik köyü civarındaki bölgede askeri kışla ve büyük bir cephanelik inşa edilmiştir.

Mehmet Reşit Paşa döneminde yapımlarına başlanan Hüseyinik köyü (Harita1'de günümüzde ismi ile yani Ulukent olarak yeri belirtilmiştir.) civarındaki 6.000 kişiyi barındıracak büyüklükteki kışla (Moltke 1999: 153) yapıldığı tarihi kayıtlara geçmiştir. O dönem için Anadolu Ordusu Hümayunun merkezi olan Harput'ta böyle büyük bir kışla olması doğaldır. Moltke'nin 1835-1839 yılları arasında görev yaptığı dönemde, Elazığ'a da gelmiştir. Elazığ şehri kurulduktan sonra şehre gelen **ilk yabancı turist belki de Moltke'dir**. Moltke mektuplarında Elazığ'ın ilk kuruluş yerini vilayet konağını, ilk sarayını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Şehre yarım saatlik yerdeki şimdi umumi karargahın bulunduğu Mezraa köyünde durduk. Tarif etmiş olduklarımız gibi kerpiçten ve düz damlı bir bina kumandan generalin ikametgahı idi Küçük bir nöbetçi kıtası ve birçok hizmetçi, kavaslar, tatarlar, seymenler ve küçük memurlar avluyu dolduruyordu...” (Moltke 1999: 153).

Günümüzde Aksaray Mahallesi ismini şu anda izleri bulunmayan **“Aksaray” isimli bu konaktan** almıştır.³ Vali konağının 8 Ocak 1858 tarihli bir irade kaydına göre yandığı tespit edilmiştir. 12 yıl boyunca da atıl kalmıştır. Harput'un Güney eteklerinde yeralan askeri bölge ile İdari merkez olan Aksaray arasındaki bölge 1834-1900 yılları arasında büyümeye devam

³ Elazığ şehrinin kuruluş yeri olarak kabul edilebilecek, kentleşme sürecinin başlamasına neden olan bu saray, Tarihçi Ahmet Aksın tarafından ayrıntıları ile ele alınmış. Osmanlı kayıtlarında yeralan boyutları analiz edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aksın A. 2013 “Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı” Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Elazığ 23-25 Mayıs 2013 Bildiriler Kitabı Cilt: 1, Sf:101-110, Elazığ.

etmiştir. Öyle ki 1845 yılında Aksaray'ın kuzeyinde Çatal Mezraa mevkiinde yeni bir sarayın ve Hastanenin yapımı için karar alınmış ve arsa temin edilmiştir (Yılmazçelik 1988: 232).

13 Şubat 1867 tarihli bir iradedden (emirname) anlaşıldığı üzere, Vali Ahmed İzzet Paşa ve Harput sakinleri şehrin yeniden imar edilmesi çalışmalarını başlatmış, ilk olarak ianat yoluyla (yardımlar) Hükümet Konağı yapılmıştır. Yapılan hükümet konağı Elazığ'ın ikinci Vilayet merkezidir. Günümüzde "Sarayatık" (Eski saray) denilen mahallede inşa edilmiştir. Fakat aslında 1867'de bu saraya Saray-ı Cedid (Yeni Saray) demek yanlış olmaz. Yönetim işlevi gören yapının çevresine yeni bir cami, çeşme ve diğer binaların yapılması takip etmiştir. Vali ve vilayetin ileri gelenleri, bu mamurlaştırma çalışmalarına istinaden Vilayetin adının Sultan Abdülaziz'e izafeten "**Mamuratü'l-aziz**" olarak tesmiye edilmesi ve hatta vilayetin adının da "**Eyalet-i Mamuratü'l-Aziz**" namıyla yad kılınması talebinde bulunmuşlardır. Nitekim bu talepleri kabul edilmiştir (Aksın 1999: 35-36).

1879'da ismi El-Aziz olarak tescil edilen vilayetin 1881-1882 Nüfusu 381.346'dır. Vilayette 205.482 erkek ve 175.864 kadın yaşamaktadır. Nüfusunun 73.178'i Ermenilerden, 1915 kişi Katolik Süryanilerden ve 543'ü ise Rumlardan oluşmaktadır. Fakat doğal olarak Elazığ Şehri'nin nüfusu tam olarak belirgin değildir. 1894 yılında vilayeti oluşturan alanlarda toplam nüfusun 505.000 olduğu tespit edilmiştir. Müslüman nüfus 423.842 kişidir. 81.158 gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. 9 kişi Yahudi nüfusta kaydedilmiştir. 1906'da nüfus 473.324, 1914'te ise 446.379 kişi olduğu Elazığ merkezin nüfusu ise Harput adı ile kaydedildiği ve 32.519 kişi olduğu anlaşılmaktadır (Karpas 2010: 302-303). Doğal olarak

Aslında tarih önemlidir. Çünkü Elazığ'ın kuzeye doğru yayılıp genişlemesi büyümesi asıl bu dönemden sonra başlamıştır. Aynı zamanda İlk defa Osmanlı nüfus kayıtlarına Mamuratü'l-Aziz eyaleti olarak geçmiştir. 1877-1878 Nüfus sayımında Mamuratü'l-Aziz vilayetinin nüfusu 95.000 olarak belirlenmiş ve 12.400 bina olduğu kayıtlara geçmiştir (Karpas 2010: 255). Yani Sarayatık aslında çevresinde yer alan Eğin, Palu, Çarsancak, Arapkir, Keban kazaları ve Ergani Madeni sancağı için "merkezi yer" olması önemlidir. 1900 Yılına gelindiğinde Elazığ vilayeti 14 kaza 70 nahiye ve 1890 köyü fonksiyonel etki sahası içine almıştır. Nüfus yoğunluğunda ise Osmanlı'nın 8. büyük vilayettir.

İdari fonksiyonun yönünün değişmesi ile varolan Elazığ'a kısa zamanda pek çok işlevin harekete geçtiği ve kentleşme sürecinin hızlanmasına katkı

çalışılan değerlerdir. 1903'te açılan Darü'l Muallimin, Elazığ'ın ülkeye öğretmen ihraç etmesinin yolunu açan önemli bir gelişmedir. Ayrıca 1921'de Elazığ'da açılan ve 1924'te Ankara'ya nakledilen Nafia mektebinin Ülke imarındaki payı düşünüldüğünde, Elazığ için kaybedilmiş bir değer olduğu söylenebilir.

20.Yüzyılın başlarında Elazığ vilayeti Ülke milli gelirindeki payı itibari ile 13.sıradadır. 2010 yılında ise Elazığ 54.sıradadır. Ticaretin payı oldukça yüksektir. Bursa, Osmanlı Devletinin batısında Elazığ ise doğusundaki ipek merkezidir. Öyle ki Elazığ'a Darü'l Hakik diye ipekçilik okulu dahi kurulmuştur. El-Aziz vilayetinin 28.000km² olan toplam alanının 18.700 km²'si tarımsal faaliyet alanıdır (Karpas 2010: 451). Osmanlı genelinde (Balkanlar dahil) 22. Büyük tarım bölgesidir. Elazığ ise tarımsal pazar bölgesidir. Yani tarımsal üretimin kontrol ve dağıtım fonksiyonu Elazığ'da toplanmıştır. Toplam 505.000 olan vilayet nüfusunun (1894 sayımı), tarım ve ticaret dışındaki işlevlerde çalışan nüfus 79.100'dür. Bu oran, sanatkarların ve atölye tipi üretimin yüksek olduğunun delilidir. Ayrıca 117.000 civarında tüccar ve sanatkâr bulunmaktadır. Harput-Elazığ arasındaki bölge ise ağırlıklı ticaret bölgesi olarak ön plana çıkmaktadır.

Özetle; El-Aziz vilayeti varoluşundan 20. Yüzyıla kadar geçen kabaca 65 yıllık süreçte Osmanlı'nın önemli bir ticari merkezi olmuştur. Anadolu'da İstanbul merkezli üç ana yol bulunmaktaydı. Bu yollar, sağ, sol ve orta kol olarak adlandırılmaktaydı. Sağ kol, Üsküdar'dan başlayarak Eskişehir, Konya, Adana, Antakya üzerinden Halep ve Şam'a uzanan **Hac Yolu**, diğeri **Tebriş yolu** ve Orta koldan Üsküdar'dan başlayarak İznik, Bolu, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, **Harput**, Diyarbakir, Nusaybin, Musul, Kerkük üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşmakta ve **Basra- Bağdat yolu** olarak bilinmekteydi(Halaçoğlu 1998: 165, Şahinalp-Günel 2012:152, bkz. harita 2). Bu yolda stratejik bir yere sahip (Fırat-Dicle geçişleri), Muris Harput'un değerli mirası büyümeye devam etmiştir. Askeri işlevleri, eğitim kurumları, ipekçilik ve ticaretin merkezi olmuştur. Günümüzde kullanılan İllerarası kademelenme Osmanlı dönemine uyarlandığında, Elazığ ikinci basamakta yer alan ve merkezi yer özellikleri ve etki sahası ile doğu bölümünün Antep, Van ve Diyarbakir ile önemli merkezleri arasında bulunmaktadır.

Elazığ'ın günümüzde Gümüşkavak (Hırhırık), Aksaray (İğiki), Kızılay (Kesrik), Sarayatık, İcadiye, Ulukent (Hüseynik) ve İzzetpaşa mahalleleri o dönemde varolan ve günümüze kadar gelen kadim mahalleleridir. Günümüzde Ulukent-Orduevi-Aksaray arasında Fatih Sultan Mehmet

caddesi, Kazım Karabekir caddesi ve Şeyh Şamil bulvarı ise günümüzdeki uzanışın aksine K-G yönlü bir uzanışla kent merkezini oluşturan caddelerdir (bkz. harita 2). Ayrıca tarımsal ürünlerin takasının yapıldığı, Şire meydanı, Buğday meydanı, Bit pazarı vb. yerler ise yolları birleştiren küçük meydanlardır. Klasik literatürde, Cami-Bedesten yaklaşımı ile açıklanan meydanların oluşumunda asıl gözden kaçan unsur, **meydanlar ve mahalleleri birleştiren kavşakların yerini belirleyen asli unsur çeşmelerdir**. Cami ve bedestenin de yerini çeşme belirlemektedir. İslam şehrini açıklarken kullanılan “camii” ritüeli, aslında varlığını çeşmeye borçlu ve artan nüfusu ibadet için yapılmış kamusal yapılardır. Bilinenin aksine, mahallenin oluşumundaki payı çeşmeler kadar belirgin değildir. Elazığ modern zamanların şehri olduğu için bir bedestenden ya da kabaca dairevi planlı bir Osmanlı kent dokusundan izler taşımamaktadır.

Aşağı Şehrin Gelişimi (1900-1959):

Aslında dönem 1892’de Elazığ’ın üçüncü vilayet konağı olan ilbaylık binası ile dönemi başlatmak yerinde olacaktır. Günümüze kadar mimari değişiklikler ile de olsa ulaşmış bulunan bina (foto 1), sadece idari fonksiyon merkezi değildir. Bina kent fizyolojisinin yayılmasına kentin genişlemesine sebep olan nirengi noktalarından birisidir. Günümüzde Elazığ Gazi caddesinde koruma altında olan bina, adeta 19. Yüzyıldan önce oluşmuş Eski Elazığ mahalleleri ile Cumhuriyetten sonra oluşmuş yeni Elazığ mahallelerini ayıran binadır. Binanın güneyinde, tarımsal ürünlerin değiş-tokuşunun yapıldığı meydanlar, pazarlar hala bulunmaktadır.

Foto 1: Elazığ’ın günümüze kadar uzanan İlbaylık Konutu

1900 yılında Diyarbekir-Harput karayolu tamamlanır. Bu yol Elazığ'ın kent sınırlarını da etkileyen ve ulaşım ağlarına bağlı olarak kentsel dokuyu şekillendiren ilk yoldur. Yol, Diyarbekir vilayet merkezinden başlayıp, Harput'a kadar devam etmiştir. Erzincan-Eğir-Arapgir-Harput yolunun 1909 yılında yapılması Elazığ şehrinin ulaşımına ilk önemli katkıyı yapmıştır. 1913 yılında Diyarbekir-Bitlis, Harput ve Kiğı yollarının yapımı, Elazığ kent içi ulaşım ağını ve Harput'u şehirlerarası yollara bağlamış ve doğal olarak kentsel gelişimi ve kent reliefini etkilemiştir (Yılmazçelik 2013: 653-656). Öyle ki yollar, yukarı şehir (Harput) ve Aşağı şehir denilen (Elazığ) iki farklı şehre uzanır hale gelmiştir. El-Aziz vilayet merkezi olsa da 1930'lara belediye teşkilatının oluşumuna ve demiryolu inşaatına kadar, Harput önemli bir merkez olmaya devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde, 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı **“Belediye Kanunu”** ile belediyelere, yerleşme ve yapılaşmalarla ilgili denetim görevi ve ihtiyaç sahipleri için konut inşa ettirmek görevi verilmiştir. Fakat inşa alanının nereler olabileceği ile ilgili planlar yapılmadığından ilk konut alanları eski yerleşim birimlerinin çevresi olarak düşünülmüştür.

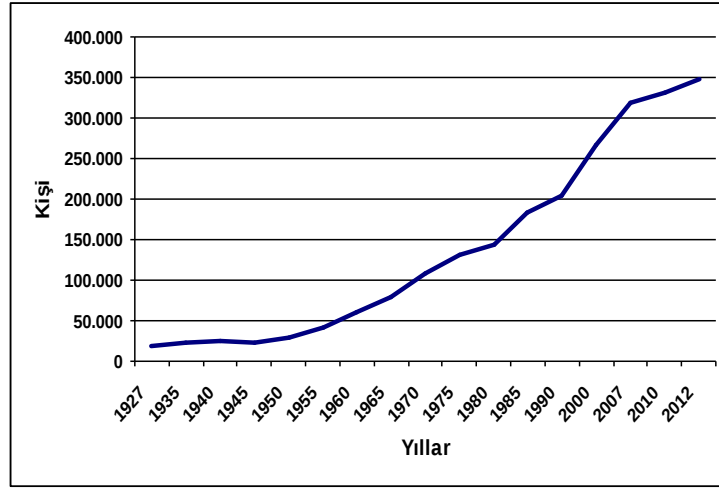
Foto 2: Elazığ'da Kentsel Fonksiyonların Simgesi Olan Yapılar: 1-İstasyon, 2-Atatürk İlkokulu, 3- Mesafe Cetveli, 4-Elazığ Belediye Binası

Elazığ şehrinin kentleşme süreci üzerinde etkili olan temel faktörlerden birisi de Elektrik'tir. Elazığ şehrinin kentleşme süreci üzerinde etkili olan temel faktörlerden birisi de Elektrik'tir. 1931 sonra 125 beygir 90kw jeneratör ile elektriğe kavuşan Elazığ, 1948'de ve 1954'te daha büyük jeneratörler ile aydınlatılmıştır. **Elektropolis (Elektrik Kent)** Kentsel alanların çekiciliğini artırmıştır. İnsanlarda merak duygusu uyandırmış, ekonomi olarak daha canlı olması ayrıca kentlerin daha yaşanılır yerler olarak görülmesine neden olmuştur. Ayrıca insanların uyku ve çalışma saatlerini değiştirmiştir. Yani bir elektrikli kültür ortaya çıkarmıştır. Kır-Kent göçlerinde belki de temel nedenlerden birisi olmuştur. Elazığ'ın büyük bir bölümüne elektrik verilmesi ile kent nüfusunda büyük bir artış meydana getirmiştir (grafik 1). Rızaiye, Yeniköy'ün ortaya çıkması ve İzzetpaşa'nın büyük bir mahalle olması bu dönemde gerçekleşmiştir.

Grafik 1: Elazığ Nüfusunun Sayısal Gelişimi (1927-2012)

Kaynak: DİE-TÜİK Genel Nüfus Sayımları (1927-2012)

Şehirlerin kentsel gelişim sürecinde pek farkedilmeyen, fakat kentsel yayılmada önemli olan unsurlardan bir diğeri de su şebekeleri, isale hatlarıdır. Nasıl ki Elazığ'ın varlık sebebi su kaynakları ise, **Su kaynağına olan mesafe bağımlılığının azalması, kentsel fizyolojinin yayılmasına genişlemesine neden olmuştur.** Şehrin horizontal büyümesinin temel sebebi suya bağımlı imarın sona ermesidir, denilebilir. Elazığ içme suyu isale

hatlarının 1948 yılında oluşması ile şehrin kuzey ve güney yamaçlardaki karstik ve fay kaynaklarına olan bağımlılığı azalmıştır. Böylece mekânsal yayılmanın yönü kabaca D-B yönlü olmaya başlamıştır. Buna ek olarak şehir B-KB yönünde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir (foto 3).

Foto 3: Karaçalı İçme Suyunun Elazığ'a getirilme Çalışmaları (1948)

Elazığ'ın kentleşme sürecine katkı yapan fonksiyonlardan bir başkası sağlık fonksiyonudur. 1926'da (Akliye) ruh sağlığı ve hastalıkları hastanesi kurulmuştur. Elazığ 1967 il yılına göre Dünyanın ilk akıl hastanesidir. 1941 yılında cüzzam hastanesi, 1944 yılında da devlet hastanesi hizmete girmiştir. Bu yolla günümüzde de devam bölgesel sağlık merkezi olma niteliği oluşmuştur. Bugün sigorta hastanesi olarak bilinen hastanenin ilk yeri, istasyonun kuzeyinde, Hulusi Sayın Lisesinin altındadır. Çevresinde ise Nailbey ve Akpınar mahalleleri hızlı bir şekilde gelişmiştir. Daha kuzeyde Atatürk İlkokulu'nun da yapılması ile gelişen Çarşı mahallesinin güneye doğru büyümesi İstasyon ile Gazi caddesi arasının hızlı nüfuslanmasına neden olmuştur.

Bu arada şehrin adı 1937'de önce Elazık ve 1948'de ise Elazığ olmuştur. Aynı dönemde idari fonksiyonlarında da değişimler yaşanmıştır. Tunceli İli'nin müfettişliğinin ve idaresinin 1947'ye kadar Elazığ'dan olmasına ek olarak, 1928 yılında Baskil, 1936'da Karakoçan ve Sivrice, 1954'te Ağın ilçeleri oluşturulmuştur. 1923'te Palu ve 1927'de Maden Elazığ'a bağlanan ilçeler olmuşlardır. Doğal olarak yönetsel faaliyetler,

kamusal alanların genişlemesine zemin hazırlamıştır. 1960 yılında nüfusu ise 60.289 kişiye kadar ulaşmıştır.

Küçük Sanayi Devrimi ve Demografik Kentleşme Süreci (1960-1984):

Elazığ'ın kentleşme süreci içerisinde, dönem olarak oldukça kısa, fakat belirleyicidir. Elazığ'ın gelişme akslarının ortaya çıkmasında, kentsel sorunların oluşumunda, Bu dönemdeki gelişmeler etkindir. Süreç için yuvarlak rakam olan 1960 yılı seçilmiştir. Fakat dönemi başlatan ilk gelişme 1957 yılında kurulan Hazar Santrali ile şehre elektriğin verilmesidir. Bu periyotta dört temel süreç, dönemi tanımlar. Keban Barajının 1960 yılından itibaren inşa edilme süreci ve baraja bağlı kamu yatırımları ilk gelişmedir. İkinci gelişme ise kırsal alanlardan Elazığ şehrine doğru yaşanan göç, üçüncü gelişme demografik kentleşme süreci ve dördüncü gelişme ise Ülkede planlı dönemin başlaması ve buna bağlı olarak **Elazığ'da yaşanan küçük çaplı sanayi devrimidir**. Bu dört süreç Elazığ'ın günümüze kadar süregelen şehiriçi arazi kullanımının belirmesinde pay sahibidir.

1960'lı yıllarda fizibiliteleri ve istimlakları başlayan, 12 Haziran 1966'da yapımına başlanan ve 1974'de hizmete giren Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali, üretime başlamasının 25.yılında, yaklaşık 148 milyar kwh enerji üretimiyle, ekonomiye 7.5 milyar \$'lık katkı sağlamış, 63 872 ha'lık bir alanın da sulanmasını mümkün kılmıştır. Fırat nehri üzerinde inşa edilen ve 300 milyon \$'a mal olan tesis ile Güneydoğu Anadolu Projesinin de bir anlamda temelleri atılmıştı. Elazığ, Tunceli, Erzincan, Malatya ve Sivas illerine bağlı 59 köy, 30 mezra sular altında kalmıştır. Ayrıca 8 mahalle, 103 köy, 20 mezra ve 5 kom arazilerinin bir bölümü sular altında kalmıştır. Bütün göl sahasında tapulu 59 000 parsel kamulaştırılmış olup, bu saha da toplam 5170 hanede yaşamakta olan 30.414 kişi doğrudan baraj inşaatından baraj gölü oluşumundan etkilenmiştir. Elazığ şehrinin nüfusunun 60.000 civarında olduğu düşünüldüğünde, Elazığ'ın yarısı kadar bir nüfusun Elazığ'a akın etmesi anlamına gelir. Baraj inşaatı süreci olarak ele alınabilecek 1960-1975 döneminde Elazığ şehrinin nüfusu, 60.289 kişiden, 1975 sayımına göre 131.415 kişiye ulaşmıştır (grafik 1). Aynı dönemde yıllık nüfus artış hızı ortalama % 50'nin üzerindedir. Yani Keban Barajının inşaa süreci ve sonrasındaki etkisi, Elazığ'da hızlı kentleşme ve kentsel problemler olarak yansımıştır.

Elazığ'ın küçük sanayi devrimi, pek çok küçük ama önemli gelişme

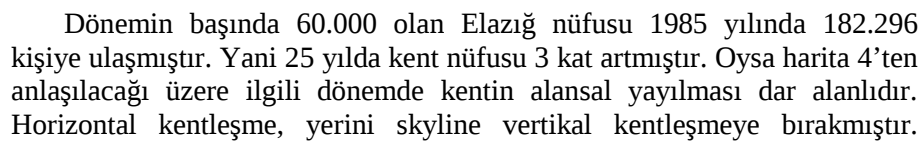
meydana getirmiştir. 1963-1967 dönemini kapsayan I. Beş yıllık kalkınma planlarının hedeflerinden birisi de her coğrafi bölgede bir metropol şehir oluşturmak, merkezi yer meydana getirmektir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin metropol şehri ise Elazığ olacaktır. Buna bağlı olarak 1946'da Şarap fabrikasının kurulması, 1956'da şeker fabrikasının açılması, 1956'da çimento fabrikası, 1957'de Hazar santralinin inşası, 1952'de kiremit ve tuğla fabrikası, 1952'de modern simli kurşun tesislerinin açılması ve 1975'te ferrokrom tesislerinin faaliyete geçmesi, baraj ile başlayan sanayileşme sürecinde etkin olan tesislerden bazılarıdır. Örneğin Gülüşkür köprüsünün 1970 yılında tamamlanması, farkedilmeyen ama Elazığ'ın kara ve demiryolu ulaşımında köklü değişimler oluşturmuş bir unsurdur. Ayrıca Keban istimlaklarından alınan paranın sermaye olarak değerlendirilmesi ile kurulan Keban Holdinge bağlı plastik boru, Beton mamulleri, deri fabrikaları 1972'de un fabrikaları 1971'de, Et kombinası 1969'da kurulan önemli tesislerdir.

Elazığ'daki küçük sanayi devrimi sanayileşme hamleleri beraberinde Elazığ il merkezinde nüfus artışını tetiklemiştir. Büyük hızla artan işçi nüfusunun şehirde barınmasını ve gerekli altyapı hizmetlerini alması için altyapı hazır değildir. 1960-1975 arasında hızlı kentleşme özellikle köyden kente göçen nüfusun artışıyla beraberinde çeşitli sosyal sorunları oluşturmuştur. Yetersiz konut, altyapı sorunları bunlardan bazılarıdır. Kendi içinde ve birbiri arasında "dinamik uyumlu" olma zorunludur (Öztaş, 2012; 22). Bunun gerçekleşmemesi kentleşme serüveninde ve iktisadi yapıda öngörülme maliyetler oluşturmaktadır. Böylece, yaşanan sürecin doğal bir sonucu olarak kır-kent göçü ve demografik kentleşme olgusu ortaya çıkmaktadır. Güvensiz yerleşim alanları Elazığ'ı işgal etmektedir.

Coğrafi planlama, tek bir coğrafi faktör değil birden çok coğrafi faktörün çakıştırılmasıyla elde edilmektedir. Doğal çevre ile beşeri çevre ilişkisi sonucu meydana gelen yanlış arazi kullanımı ya da daha düzenli bir çevrede yaşama isteği planlamayı zorunlu hale getirmektedir. Arazi kullanımı planlaması, insanların geleceğinin planlanması anlamına gelmektedir. Elazığ'ın coğrafi planlamadan ve coğrafi bilgiden yoksun başlayan hızlı kentleşme süreci doğal olarak sorunlu bir kentsel doku meydana getirmiştir.

1960-1984 arası dönemde, göç-sanayileşme-kentleşme ekseninde yaşanan gelişmeler kent reliefinde belirgin yüzeyler meydana getirmiştir. Elazığ kent merkezi "Doğu Elazığ Şehri" olarak tanımlanabilecek kent formunu tamamlamış ve B-KB yönüne doğru gelişim sürecine girmiştir.

Harita 4: Elazığ'ın Dönemlere Göre Alansal Büyümesi

Apartmanlaşma, köylülükten kentliliğe evrilmenin sembolü olarak hızlı kentleşmenin konut tipi ve mimarisi olmuştur. Süreçte Elazığ'ın primer kent merkezi Gazi caddesi, toplanma ve düğüm alanı olarak "kent özeği" olmuştur. Çevresi ise MİS'in (Merkezi iş ve Ticaret sahası) nüfuz alanı ve konut bölgeleri olarak dizayn ve imar edilmiştir. Nüfusun dizaynında da sınıflı yapılar ve mekanlar ortaya çıkmıştır. Gazi caddesi ve çevresi orta sınıfın apartmanlarının olduğu işçi, memur ve küçük esnaf alanları olmuştur. Güney ve kuzeydeki mahalleler ise alt sınıf, alt-orta sınıfın yaşadığı, kentin gecekondulu bölgeleri ya da çöküntü alanları olarak günümüze kadar süregelmiştir. 1975'li yıllardan sonra dikey apartmanlaşma Elazığ'da büyük bir hızla tüm artifakt mekanları etkilemiştir.

Toplu Konut Süreci ve Uniform Mahalleler (1985-1999)

Ülke politikalarının liberal süreçlere dönmesi eğilimine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, mal ve hizmet arzının fazlalaşması, Alım gücünün önceki döneme göre artması, vb. nedenlere bağlı olarak nüfus kitlelerinde ev sahibi olma anlayışını doğurmuştur. Başlangıçta kooperatif mantığı ve kent merkezi ve çevresinde, uzun süreli inşaatlar ile konut sahibi olma dönemin başlangıcını oluşturur. "blok" mantığı ile yanyana birkaç apartmandan oluşan toplu konutlar 4-5 yıldan fazla bir süreçte inşa ediliyordu. Özellikle orta sınıfın rağbet ettiği sistem büyük bir konut talebi oluşturdu. Buna bağlı olarak ucuz arsa temini için şehrin dışında alanların seçilmesi, şehre yeni kent parçalarının eklenmesine neden olmuştur. Şehre yeni eklenecek kent parçalarının kontrollü olması devleti ve belediyeleri harekete geçirmiştir. TOKİ 1984 kurulan ve toplu konut anlayışını sembolü olan kuruluş olmuştur. Böylece daha büyük toplu konut alanlarının, projelerinin önünü açmıştır. Büyük kırsal ve kentsel alanlar imar alanı olarak, nüfusa servis edilmiştir.

Elazığ'da da eğilim ülke genelinde varolan sisteme ayak uydurma yönünde olmuştur. Konut sorununun aşılması için bu dönemde büyük toplu konut projelerine girilmiş, kent merkezlerinin çehresi değişmiştir. Buna bağlı olarak 1984'ten sonra toplu konut hamleleri ile Elazığ doğusunda kent merkezine 4 km mesafede Doğukent, güneybatısında ise 8 km mesafede Abdullahpaşa mahalleleri belediye tarafından altyapısı oluşturularak imara açılmış ve kooperatiflere ucuz arsa temin edilmiştir. Düşük gelirli nüfusun teveccüh göstermesi kısa zamanda artan Elazığ nüfusuna iki büyük mahalle eklenmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak Bahçelievler ve Sürsürü mahallelerinde daha küçük çaplı toplu konut alanları ortaya çıkmıştır.

Süreci yalnızca toplu konut alanları ile tanımlamak hatalı bir tespit olur. Toplu konut alanları öncelikle tüm Türkiye’de olduğu gibi Elazığ’da da **“uniform mahalleler”** ortaya çıkarmıştır. Binaların, sosyal yaşamın, iktisadi yaşamın benzeştiği nüfus kitleleri biraraya gelmiştir. Şehre yeni eklenen kent parçalarının kentsel alanları genişletmesi metropolitan kent anlayışını da doğurmuştur. 1988’de başlanan ama bir türlü bitirilemeyen imar planı da bu dönemin sembollerindendir. Günümüze kadar Elazığ halihazır planlar ile imar edilmektedir. Toplu konut alanlarına bağlı olarak, yol ve ulaşım ağı genişlemiş, belediye hizmetlerinin maliyeti artmıştır. Kırsal alanların daha çabuk kentleşmesine de neden olmuştur. Böylece kent hem alan hem de nüfus olarak avantaj sağlamıştır. Yani kentleşme süreci hızlanmıştır. Kent kabul edilen alanlar genişlemiştir. Toplu taşıma ağları ve sistemi oluşmaya başlamıştır.

Ulaşım ağları çevre nüfusu kent merkezine taşıma mantığı ile merkezileştirme “Centripedal” bir görev görmüştür. Oysa Elazığ nüfusu “Centrifugal” eğilim göstermektedir. Nüfus dağılma saçılma eğilimindedir. Yani merkezden çevreye doğru nüfus hareketleri dönemin sembolüdür. Sürecin önemli bir sonucu ise kent merkezine uzak mesafede olan toplu konut alanları ile kent merkezi arasındaki güzergah hızlı bir şekilde nüfuslanmaktadır. Böylece akslar boyunca gelişen, lineer bir kent fizyolojisi oluşmuştur. Elazığ’da Malatya Caddesi Abdullahpaşa toplu konut alanlarından sonra Keban caddesi ise Bahçelievler mahallelerinde sonra hızlı bir imar sürecine girmiştir. Ayrıca Cahit Dalokay Bulvarı (eski çevre yolu) Sürsürü’deki toplu konut süreci ile hızlı nüfus artışı yaşanan güzergâh olmuştur.

Kanat Çekim Bölgeleri ve Banliyöleşme (2000 Sonrası Dönem):

Elazığ’da kente eklenen yeni kent alanları, nüfus artışı, nüfus dağılışı haritasını tamamen değiştirmiştir. 2000’li yıllara kadar kent merkezi ve çevresinde nüfus miktarı fazla iken günümüzde kent çeperlerinde, kent saçaklarında nüfus daha fazla olmuştur. 2012 nüfusu 347.857 olan Elazığ ülkemizin 23. büyük nüfuslu şehridir. Doğal olarak 2000’li yıllardan sonra Nüfus tek bir kent merkezine bağımlı kalmamıştır. Primer kent merkezi Gazi caddesine ek olarak sekonder ve tersiyer kent merkezleri kabul edilebilecek Abdullahpaşa-Sürsürü arasında Malatya caddesi ve Hulusi Sayın Bulvarı boyunca Bahçelievler güzergahında kanat çekim alanları ve MİS bölgeleri oluşmuştur (Harita 5). Kanat kentleşme denilen süreç, Hem Gazi caddesinin

yerleşim biriminin gelişmesine uygun bir topografik ortamda var olmuştur. Bunun sonucunda:

1. Elazığ Ovası ve çevresinin nüfus taşıma kapasitesinin sınırları zorlanmaktadır. Nüfus taşıma kapasitesi, Jeomorfolojik birimi zorlamaktadır.
2. Şehir, güneybatıya, Hankendi ovasına doğru yayılma eğilimindedir.
3. Şehir dokusunun yükselti değeri artmaktadır. Yani şehir yükseğe doğru tırmanmaktadır.
4. Elazığ Şehri; eğim değeri fazla olan, güney, güneybatı ve kuzeybatı yönlerine doğru gelişmektedir.
5. Elazığ'ın nüfusu, Havzanın fizyolojik sınırlarının ötesine taşma eğilimindedir (harita 3).
6. Nüfus Taşıma kapasitesinin sınırları skyline boyutun kullanımı ile ilgilidir. Yani dikey kentleşmenin derecesi nüfus miktar ve yoğunluğunu belirleyecektir.
7. Şehrin horizontal yayılımı: Kır-kent yaklaşımını arttıracaktır. Şehrin çevresindeki kırsal alanlar kırsal karakterini yitirecek, kentsel mimari ve yaşam tarzı belirgin olacaktır. Kent yayılıp büyüdükçe, doğal olarak kır-kent mesafesi azalacaktır. Köylü daha hızlı kente ulaşacaktır.
8. Kentleşme tanımının parametrelerinden birisi olan kentsel nüfus önemlidir. Elazığ'ın Nüfus artış hızı sanayi toplumlarına has **düşük durağanlık** dönemini yansıtmaktadır. Fakat iktisadi parametreler buna eşlik etmemektedir.
9. Elazığ'da şehrin bölgesel kent eğilim eğrileri pozitifdir. Kentsel nüfusun artış hızı düşük ve sosyo-ekonomik gelişmişlik indeksinde katsayısı Türkiye'nin doğusundaki şehirlerin üzerindedir.

Kentler:

1-Heterogenetic Kentler

2-Ortogenetic kentler,

olarak da tanımlanmaktadırlar. “Heterogenetic kentler kültürel değişim yaratır ve endüstrileri üretirlerken (yaratıcı kentler), ortogenetic kentler kültürel değişimi sınırlar, hatta tümüyle engellerler. Fakat ortogenetic kentler ekonomik açıdan tümüyle de asalak olarak tanımlanmamaktadır” (Carter,

1972; Jones, 1969). Elazığ, heterogenetic kent olma nitelikleri fazladır. Bu potansiyeli kullanma dönemi gelmiştir. Elazığ'da dis-urbanization yani saçaklanma, yayılma, banliyöleşme ve kırsal alanı dönüştürme göstergelerinde negatif yönler daha fazladır. Bu da Elazığ kent fizyolojisinde, dokusunda ortogenetic yapının varolduğunu da gösterir.

Tablo 1: Elazığ Şehri İçin Swot Analizi (2013)

GÜÇLÜ YÖNLER (İÇSEL)	ZAYIF YÖNLER (İÇSEL)	FIRSATLAR (DIŞSAL)	TEHDİTLER (DIŞSAL)
Doğal kaynakların varlığı	Sermaye birikiminin yetersizliği ve sermayenin gelişmiş bölgelere göçü	Yatırım teşvikleri	Küresel ve ulusal spekülative sermaye
Genç ve ucuz işgücü	Niteliksiz işgücü	Siyasi istikrara bağlı Pazar olanakları	Komşu ülkelerdeki savaş koşulları
Üniversitelerin varlığı	Yoksulluk	Turizmin gelişmesi	Siyasi istikrarsızlık
Enerji ve iletişim olanakları	Girişimci kapasite eksikliği	AB'ye uyum sürecinin bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi konusundaki bağlayıcılığı	Terör riski
Kültürel miras zenginliği	Eğitimli nüfus göçü		Göç
Nüfus artış hızının düşüklüğü	Gelir dağılımında dengesizlik		Yerel siyasetçilerin spekülative davranışları
Korunabilir yerleşim dokularının varlığı	Sosyo-mekansal yapının üst gelir grubu için çekici olmaması		
Kültür endüstrilerinin varlığı	Fiziksel ve sosyal altyapının zayıflığı		
Yerel yönetimlerin kentsel tasarım yapma eğilimleri	Çevre duyarlılığı, bakımsızlık		
Elektrik, su ve iletişim altyapısının varlığı	Gıda güvensizliği Yoksulluk ve yoksunluk		
	Estetik kaygı ve tasarım yokluğu		

Elazığ'ın swot analiz tablosuna bakıldığında, hem güçlü yönlerinin hem de zayıf yönlerinin fazla olduğu görülür. Fırsat ve tehditlerin ise sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Yani Elazığ'ın kaderini Elazığlı'nın tercih ve eğilimleri belirleyecektir.

KAYNAKÇA

- Akdemir İ.O., 2013;** “Şehirsel Fonksiyonlar-Doğal Ortam İlişkileri: Elazığ Eğitim Fonksiyonu Örneği”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C: 23, S: 1, s: 4-18, Elazığ.
- Akkan E., 1972;** “Elazığ ve Keban Barajı Çevresinde Coğrafya Araştırmaları”, A.Ü. Coğrafya Arş. Derg.Sayı: 5-6, S.175-214, Ankara.
- Aksın A., 1999;** 19.Yüzyılda Harput, Elazığ, 1999,s.34-35.
- Aksın A., 2013;** “Harput’un Mezra’ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı” Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Elazığ 23-25 Mayıs 2013 Bildiriler Kitabı Cilt: 1, Sf:101-110, Elazığ.
- Aksın A., 1999;** "218 Numaralı Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi ", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Elazığ, Cilt,9-Sayı: 1, 1-17, Mayıs , 1999
- Ardıçoğlu N., 1964;** Harput Tarihi. Harput Turizm Derneği, Yay. No: 1, İstanbul.
- Beer A. R., 1990;** Environmental Planning for Site Development, E&FN Spon, London.
- Çitçi D., Özdemir, M.A., 1998;** Elazığ’ın Bölge Turizmi İçerisindeki Yeri, Doğal Ve Kültürel Turizm Potansiyeli, Tdv. Dünyü Ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Cilt I, Sa: 303-324 , Elazığ.
- Demirtaş R., 2002;** “Diri Faylar Etrafında Tampon Bölge (Emniyetli Kuşak) Oluşturma Esasları-Fay Yasası” Görüş Haber Bülteni, S: 3-4, s: 55-60, Ankara.
- Elgiad 2002;** Anılardaki Elazığ Albümü 1. Elgiad Kültür Yayınları No:1, Elazığ
- Erinç S., 1953;** Doğu Anadolu Coğrafyası İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Yayının No. 15 İstanbul Üniv. Yayının No. 572 ,İstanbul.
- Erol, O., Akkan, E., Elibüyük, M., Doğu, A.F., 1987;** Aşağı Fırat Bölgesi’nde Bugünkü Ve Kuvaterner’deki Doğal Çevre Koşulları: Odtü. Aşağı Fırat Projesi, 1978-1979 Çalışmaları. Aşağı Fırat Projesi Yayınları.Seri I,No.3 Ankara.
- Günek H., 1998;** “Harput ve Elazığ Şehrinin İklim Elemanlarının Karşılaştırılması ve İklim Koşullarının Çevresel Etkileri”, TDV Dünyü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, s: 365-380, Elazığ.
- Halaçoğlu Y., 1998;** XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Ankara.
- Karakaş E., 1999;** “Elazığ Şehrinin Gelişmesi”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:9, S: 1, Elazığ, s.129-154).
- Karpat K. H., 2010;** Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları İstanbul.
- Kökten K., 1972;** Odtü Keban Projesi Çalışmaları. Ankara.
- Lynch K., 1984;** Good City Form, The M.I.T. Press, Massachusetts.

- Moltke H.M., 1999;** Moltke'nin Türkiye Mektupları , (Çeviren: Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul,
- Öztaş T., 2012;** “Planlama Disiplininde Zorunlu Yeni Odak: Kentsel Jeoloji,” TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, Haber Bülteni, No:22, Ankara.
- Palutoğlu M.-Tanyolu E., 2006;** “Elazığ İl Merkezi Yerleşim Alanının Depremselliği”, F.Ü. Fen ve Mühendislik Bilimleri Derg, C: 18, S: 4, s: 577-588, Elazığ.
- Sunguroğlu İ., 1968;** Harput Yollarında, Elazığ Kültür Ve Tanıtma Vakfı Yayını No:2 Cilt:1-2-3-4, İstanbul.
- Şahin E., 2006;** Meydanların Kentsel Yaşama Katkısı Üzerine Bir İnceleme: Bursa Örneği, Uludağ Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Şahinalp M.,- Günal V., 2012;** “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi” Milli Folklor Dergisi, Yıl 24, Sayı 93, Syf:149-168, Ankara.
- Şengün M.T., 2012;** “Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri Ve Doğal Çevre Planlaması” Elazığ Valiliği Yayını.Isbn: 978-605-86926-0-2. Kozan Ofset Ankara
- Tonbul S., Karadoğan, S., 1998;** Harput'un Kuruluş Yeri Ve Şehrin Fonksiyonunu Yitirmesi Üzerinde Etkili Olan Doğal Çevre Faktörleri , Tdv. Dünyü Ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Cilt 1ı , Sa: 303-324 , Elazığ.
- Woolley H., 2003;** Urban Open Spaces, Spon Press, London.
- Yılmazçelik İ., - Erdem S., 2013;** “XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları Ve Harput'taki Köprüler.” Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Elazığ 23-25 Mayıs 2013 Bildiriler Kitabı Cilt: 2, Syf:643-666, Elazığ.
- Yılmazçelik İ., 1988;** 392 Numaralı Harput Şer'yye Sicili'nin (H.1260-1264 = M.1844-1848) Tanıtımı ve Fihristi, Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), Sayı:2, Elazığ, s.229-265, 1988.